

Anmälningar och notiser

Mats Lindqvist: *Is i magen. Om ekonomins kolonisering av vardagen*. Stockholm: Natur och Kultur, 2001.

Professor Mats Lindqvist vid Södertörns högskola är en av de mest spännande forskarna inom etnologin.

Han lade ut intressanta spår för forskning om den ekonomiska eliten i *Herrar i näringslivet. Om kapitalistisk kultur och mentalitet* (Natur och Kultur, 1996).

Den nya boken förankras i en senkapitalistisk teoribildning och perspektivet sammanfattas i slutet. Inte helt oväntat kommer han fram till att socialismen monterades ned bit för bit under de sista tre decennierna.

TV-nyheter som tittskåp

Den ekonomiska kulturen rullade som en bränning över nittiotalets stränder och förmedlade bilder av neutralitet, pressade samman tid och rum i fattbara sekvenser. Den satte pris på andra kulturer, lade upp ritningar för turism och kulturella arbetsmarknader.

Källmaterialet är vad som syns i TV-rutan, nyhetssändningarna, de officiella referaten. Därmed sagt att materialet inte har så mycket att säga om åsikterna som gick isär på redaktionerna, de osynliga meningarna. Kanske kunde den tanken förlängas att gälla även mottagarna av nyheter; stadsdelarnas och arbetets människor fabricerar andra relationer till samhället än dem som passerar TV-skärmen.

Lindqvist spårar samhällsförändringen i sättet att presentera nyheter och väljer att koncentrera sina studier till ett antal nedslag i nyhetsmaterialet 1968, 1978, 1988 och 1997. Han försitter inte chansen att nämna de stora teorierna i det postmoderna skafferiet; resultatet har blivit en omfattande översikt av stort intresse, men med retrospektiva ingredienser.

Den postmoderna församlingen

Det slår mig att Mats Lindqvist skriver så svenskt om den ekonomiska kulturen som om det vore en samhällsform med en viss typ av TV-kanaler, men undviker gat hörnens händelser, proteströrelser och alternativa ekonomier. Statistiska undersökningar bland arbetare vid början av nittiotalet visar att majoriteten av dem givit upp förhoppningen att bli rikare genom att arbeta hårdare. Mats Lindqvist flyger högre och stabiliserar sina perspektiv med författare som Jean François Lyotard, Ernest Mandel, Jean Baudrillard, Fredric Jameson och Anthony Giddens. Kanske kunde man ställa problemen utifrån vad man ser på gatan, landa och lyssna till tidens varsel och betrakta detaljer som antyder att någonting förändrats, och återupprätta etnografen. Därmed också den nyfikna etnologin.

Presentationen av "den postmoderna församlingen" är annars en intressant läsning men alla är inte överens; Ernest Mandel och Jean Baudrillard har väsensskilda utgångspunkter, vilket Mats Lindqvist säkerligen är med-

veten om, men han fördjupar sig inte i dissonanserna.

Ideologiska konstruktioner

Förutsättningen för Mats Lindqvists studier av nyhetsrapporteringen är att den moderna eran övergått i en postmodern fas och att TV-mediet blivit det dominerande verktyget för information och underhållning. TV-nyheter är ideologiska konstruktioner, säger Mats Lindqvist. Bilden uppstår i relation till andra bilder, nyheten i relation till andra nyheter. Förhållandet mellan illusion och verklighet löses upp.

Ideologikritik och diskursanalys får sin behandling och utmynnar i tankegången om en poststrukturalistisk semiotik, begreppet hämtat från Ellen Seiter: Det existerar inte någon definitiv sanning om ytskiktet skalas av. Det har något att säga om vad som är typiskt för ett postmodernt tidsskede. Ideologikritikens yta och djup och den hittills så vanliga gränslinjen mellan media och samhälle löses upp. Polariteter försvinner eller blandas samman; gränser mellan medier och samhälle ersätts av samförstånd; nyhetssändarna och mottagarna är kontinuerligt med om att skapa och omskapa den verklighet som kallas nyheter.

Närkamp med materialet

Det är ganska intressant att läsa Mats Lindqvists diskussioner om sjuttio-talet. Sextio-åttahändelserna var enligt vissa författare ett "gigantisk

misslyckande", kårhusockupationen i Stockholm en beskedlig svensk översättning av händelser i Europa och USA. Den svenska varianten kunde inte leva upp till förbilden men blev i alla fall en symbolisk startbana för den svenska vänstervägen. 1969 fick Sverige TV2 och därmed en bestående uppdelning mellan Aktuellt och Rapport. Det uppstod en skillnad i nyhetsvärdering och ideologisk inriktning. Medan Aktuellt redan från första stund försvarade sin plats som näringslivets och de ekonomiska intressenas språkrör gjorde Rapport anspråk på att vara löntagarnas nyhetskanal.

Mats Lindqvist lägger fram avgörande bevis: Varvskrisens behandling i nyheterna liksom löntagarfonderna 1978 och det statliga sveket mot sömmerskorna vid Eiser. Rapport intar en kritisk attityd till företagarvärlden; vanliga människor i vardagsmiljöer träder fram och kritiserar makthavarna. Tonen hårdnar och hövligheten minskar mellan arbetets och ekonomins världar. Det finns en klar ideologisk skillnad i förmedlingen av nyheter.

Med åttiotalets betoning på avreglering verkar det som om den ena sidan hade gått vinnande ur striden; intresset för börser och valutakurser blir ett folkligt intresse. Aktieägarnas intressen går före löntagarnas och det sker en avkvalificering av kunskaper över hela fältet. Den vanlige spararen behöver inte

veta så mycket. Här gäller det att spela för att vinna.

Den enda vägen

Skillnaden mellan nyheterna i Rapport och Aktuellt under åttiotalet blir mindre. Kanalerna tar inte ställning som förr, den traditionella höger-vänster skalan försvinner. Det verkar som om motsättningar i den ekonomiska politiken inte längre existerar, säger Lindqvist. Världen tränger sig på och det blir enklare att hissa flaggan. Svenska intressen tvättas rena från folkliga och religiösa föreställningar och blir en praktisk ekonomisk folklighet i en värld där den egna ekonomin alltid är hotad. Aktuellt väljer att lägga de ekonomiska nyheterna i A-ekonomi, ekonomi-reportrarna har mutat in professionella arbetsområden och på arbetsmarknaden är det aktieägarnas intressen som styr. TV4:s Nyheterna och det redaktionella samröret med *Dagens Industri* betyder att ekonomiska nyheter inte bara inträffar i verkliga livet utan skapas i speciella lokaler av speciella människor.

Mats Lindqvist menar att sådana miljöer speglar framväxten av en virtuell verklighet. Möjligheterna att inta en samhällskritisk hållning begränsas till vad som ligger i nyheterna om den ekonomiska politiken och själva innebörden av kritiska reportage kan sägas spegla den nya situationen.

I den andra delen av boken

som fått rubriken *Igår var vi slösare. Idag är vi sparare. Etnologiska reflexioner kring en privatekonomisk mäs*a kan vi läsa om den gradvisa förändringen av samhället. Texten är uppbyggd kring ett mässbesök i Älvsjö 1997, *Spara & Placera Dina Pengar* som inte påminde om någon vanlig mäs;a; inga varor exponerades. Fondbolagen presenterade sig i logotyper, reklamslogans och färgkombinationer. Det gällde att spara istället för att slösa, och slösa var något som folk hade gjort i det äldre samhället. De välkända Spara och Slösa figurerna hade därmed fått nytt liv: Den som spar han har och inte bara det. Den som spar placerar och får pengar att växa.

Arbetets förlorade betydelse

Mats Lindqvist redovisar diskussionen om varuproduktionens minskade betydelse och framväxten av en finansiell ekonomi, grundad på spekulation. Han diskuterar frågan om hur denna förändring bidragit till en smygande osäkerhet på andra områden, inte minst om samhällets framtid: Egentligen handlar det om en ambivalent inställning till realiteter. Verkligheten är inte längre möjlig att betrakta, bild och realitet är oförenliga.

Så kan man naturligtvis uppfatta det men jag ser det delvis annorlunda. Betydelsen av den expansiva informations- och kommunikationsteknologin var att den

gav spelet ett elektroniskt språk, skenbart exakt, vilket gav den stringens som krävdes för att upphäva arbetets rationalitet. Datorn lade ut strängar över ekonomin medan arbetet förlorade sina tecken och algoritmer.

En annan aspekt som skulle kunna belysa de komplicerade mönstren är fattigdomen. Antalet *working poor* i den europeiska ekonomin ökade, begreppet var amerikanskt men dök upp i europeisk befolkningsstatistik. Medan trettio procent av den engelska befolkningen var fattig vid mitten på 1990-talet enligt EU-nomenklaturen och levde av socialbidrag på omkring åttio pund i veckan, kunde bankanställda kvittera ut en flexibel bonusbaserad lön, som gjorde dem till miljonärer på tolv månader. Labourpolitiker i England började inse att stora delar av deras väljarkår fallit bort. Reportagen från bakgårdarna födde farhågor om grupper som stod utanför den nya ekonomin.

Professionalisering

En av hörnstenarna i Mats Lindqvists analys är att den finansiella ekonomin kräver professionella utövare: konsulter, specialister och orakel. Därmed utvecklas en expertkultur kring ett specialiserat vetande; samtidigt blir allt fler människor beroende av deras vetande och betalar gärna för att få råd. Köparna definieras som kunder; aktieägarnas intressen innebär en

förändrad syn på rollen som kund och på ägandet. Avståndet mellan ägande och verksamhet har börjat tangera sina yttersta gränser.

Fortsättning och perspektiv

Många har gett sig i kast med det senmoderna samhället. Numera talar vi gärna om "samhälle", "tillstånd" och "era" som uttryck för en överliggande struktur. Vid första genomläsningen hoppade jag till när jag läste om sextioåttarevolten som inte var förlorad med tanke på den imponerande produktionen av arbetsrätt och arbetslagstiftning på sjuttioalet, dit hörde också japaniseringen, de självstyrande grupperna liksom lanseringen av interaktion som demokratiskt instrument.

Sedan upptäckte jag andra empiriska led som föll bort vid en stenhård tillämpning av "det postmoderna tillståndet" och vad andra författare brukar benämna "en-idésystemet", det vill säga över-sättningen av universella premisser och intressen till vad som är gångbart för det internationella kapitalet.

En-idésystemet består av anonyma diskurser som förs in i nyhetsredaktionerna, den ekonomiska internationella pressen hör dit. Om det skulle visa sig att det inte finns någonting utanför den enda idén och inte "finns någon sanning om ytskiktet skalas av" så är det en tankelek som vi ständigt möter i den postmoderna församlingen. En

lek med orden som jag tror döljer en svårighet att finna nya vägar. Det finns ett djup bakom ytan men svårigheten ligger i att upptäcka djupet när teorin talar om dess obefintlighet.

Samhällsförändringar kan spåras på olika sätt. Väljer man sitt material bland mediernas nyhetsrapportering så ligger förändringen i öppna dagar. Journalister och redaktörer tjänar sitt uppehälle på att förklara att varje dag är ny. Risken är att ideologikritik sker på ytan utan att bli det djupborrande instrumentet som vi skulle behöva.

Det är en allvarlig notering men det intressanta med Mats Lindqvists nya bok är att han måste vara medveten om problemet, metafor och teori har ett symbiotiskt förhållande, yta och djup är bara skenbart varandras motsatser och det finns en sanning under ytskiktet.

Hemligheten bakom Mats Lindqvists författarskap är att han så gärna går i närmkamp med nyhetsmaterialet och släpper inte taget förrän han tömt det på ord och meningar; han har en spännande metod och är värd att beundra för sin noggrannhet.

En nackdel är att han inte tar chansen att bringa ordning i det postmoderna skafferiet. Somliga säger att nittio-talet är passerat och att samhället rör sig i en annan riktning; vid ett workshop bland Uppsalaforskare talade vi länge om en sannings-sökande "true economy", in-

spirerade av Heinrich Ahle-meyer.

Jag hade här och var föredragit ett kallt konstaterande språk istället för uttryck i stil med: "Förutom med hjälp av ett övermått av förtroende-ingivande agenter, ivrigt sökande blicken på förbipasserande, lockade man också med smakfulla logotyper och braskande slogans" (Älvsjö 1997). Vad är en smakfull logotyp, hur ser en förtroende-ingivande agent ut? Läsaren kan inte ta miste på författarens känslor.

Slutomdömet är gott. Minutiösa beskrivningar är författarens styrka och naturligtvis är det en god tanke att koncentrera uppmärksamheten till ord och begrepp som förekommer i nyheterna; Mats Lindqvist imponerar när han fångar denna värld av upprepningar och hypertexter.

Frukost på Skoda

En morgon på nittio-talet åt jag frukost vid Skoda på företagshotellens restaurang och menyn var genomgående billig. Den socialistiska funkismiljön var grå och seriös. Här kunde det moderna projektet gjort halt och blickat tillbaka med en viss tillfredsställelse över vad den åstadkommit. Samhället som representerade senmoderniteten var naturligtvis beroende av hur man satt, vilka man pratade med och vilka positioner de intog. Här var jag ensam. I det senmoderna samhället fanns det fortfarande spets-

gardiner. Utanför fönstret en fotbollsplan.

Gösta Arvastson

Professor i etnologi
vid Uppsala universitet

*

Ginzburgs "semiotiska" betraktelsesätt

Carlo Ginzburg: *No Island Is an Island. Four Glances at English Literature in a World Perspective*. New York: Colombia University Press, 2001.

Hur berättar man en historia, och hur ser underlaget ut? Räcker det med ett fotavtryck eller t.ex. rester av det tarv vi lämnat efter oss, för att här replikera på Walter Ongs teser i *Muntlig och skriftlig kultur* (1990)? Carlo Ginzburg menar att jägaren i civilisationens gryning kan ha varit den förste som berättade en historia. Denne var den ende som med ledning av de stumma (ibland knappt skönjbara) "tecken" som bytesdjuret lämnade efter sig ägde förmågan att utläsa en sammanhängande "berättelse".

I "jägarperspektivet" ligger grunden till det "ledtrådsparadigm" som blivit något av ett signum för Ginzburg. För många förknippas han med boken *Il formaggio e i vermi* (1976; Osten och maskarna), en numera smått klassisk skildring av en inkvisitionsprocess mot mjölnaren Domenico Scandella, kallad Me-

nocchio, som omkring 1600 brändes på bål. Ginzburg försöker här rekonstruera den folkliga kulturen under 1500-talet. Hans tillvägagångssätt har varit att via inkvisitionsprotokollet försöka nå kunskap om dels den lära som Menocchio spred, dels om de böcker han läst. Genom att "isolera det typiska hos det otypiska", dvs. att jämföra det Menocchio läst med vad han säger, försöker Ginzburg rekonstruera en muntlig tradition, en tradition han antar var motsatt den "lärda kulturen". Han tycker sig se hur, under det slutande 1500-talet, en allt strängare åtskillnad mellan de två kulturerna blir tydlig. Genom tolkning och närläsning av olika handlingar och dokument bygger han nätverk. Han lägger grunden till ett material där helt nya mönster kan uppstå ur välkända eller förbisedda fakta. Det är de skenbart obetydliga eller "omedvetna" fenomenen som kan avslöja de större sammanhangen. Han jämför själv denna metod med hur man "följer trådarna i en väv".

Med detta synsätt är den "jägare" Ginzburg beskriver (*Ledtrådar*, 1989) möjlig att följa via spår i klippmålningar, handskrifter och i boktryckarkonstens artefakter; som 1900-talets jägare finner vi läsaren (uttydaren) av romaner av Joyce, Proust, Musil eller Sara Lidman, kanske dikter av Whitman eller Gunnar Ekelöf. Det är inte svårt att följa detta spår fram till vår tids "inhackningar" i de digi-

tala nätverken och att se Internet med "hypertexter" och sökmöjligheter som det hittills mest sofistikerade exemplet på ledtrådsparadigmet.

Ginzburgs uppfattningar och teser, hans spekulativa djärvhet om *vad* som har bevisvärde och på *vilket* sätt det kan användas, har inte undgått kritik i historikerkratsar. I sin nya bok *No Island Is an Island* flyttar han fram positionerna. Utgångspunkterna är delvis nya, han har lämnat de vanliga historiska källorna, och rör sig här i skönlitteraturens utmarker. Luppen har satts på några engelska klassiska författares texter, som Thomas Mores *Utopia*, Laurence Sternes *Tristram Shandy* och Robert Louis Stevensons novell "The Bottle Lamp". Dessa texter ställs emot, eller snarare förbinds med, ett antal "lärda" icke-engelska texter. Stevensons novell tycks, menar Ginzburg, i olika avseenden ha kunnat influera den polske antropologen Bronislaw Ma-

linowski i samband med hans "upptäckter av det s.k. "the kula", ett intrikat byteshandelssystem på Trobriandöarna. "The Bottle Lamp" "may have provided access" till den inhemska befolkningens föreställningsvärld.

När är en berättelse sann? Kan man även ur den litterära, till synes fiktiva berättelsen finna spår efter en verklighetsbaserad historisk berättelse, eller vice versa? Är stil och framställningsform avgörande, och är det så, vilket varit Ginzburgs avgörande kritik mot många postmoderna forskare, att sanningsanspråken är underordnade det retoriska finliret? Själv har han framhållit den vetenskapliga "metoden" som det självklara redskapet. Lägg därtill en portion fantasi och en gnutta logik; läsaren bör förföras genom bevisföring, det oglamorösa metodiska sökandet efter detaljer, dolda spår eller tecken är det som skall ge resultat.

Man behöver inte läsa mellan raderna för att upptäcka att Ginzburgs egentliga ärende är att bygga vidare på sitt ledtrådsparadigm. Han påvisar och blottlägger här ett språkens, metaforernas och idéernas nätverk, och påminner om att tankens flykt är universell: "no man is an island, no island is an island". Ginzburg fortfar att vara en stimulerande "samtalspartner".

Roger Jacobsson
Kulturella Perspektivs
redaktör